

הומור בכינויים בקרב יהודי טיטואן דוברי החכתייה:

זהות פרטית מול זהות קולקטיבית

נינה פינטו-אבקסיס*

המחקר בודק את גיבוש הזהות התרבותית-אתנית של יהודי טיטואן דוברי החכתייה, הלשון ספרדית-יהודית שדוברה בצפון מרוקו, כפי שהוא משתקף בסוגת הכינויים ובהומור שבה. הבחירה להתמקד באספקט זה נובעת מאופיו של ההומור, החושף את הקונצנזוס ואת הסטייה ממנו, ומאחת הפונקציות החברתיות המרכזיות שלו בשמשו כאמצעי בקרה לשמירת הנורמות המקובלות על החברה.

בראשית המאה ה-20 שימשה העיר טיטואן כבירת הפרוטקטורט הספרדי במרוקו. הקהילה היהודית בעיר הייתה הקהילה הראשית באזור צפון מרוקו, אשר התאפיין בשימוש בדיאלקט אזורי מיוחד של ספרדית-יהודית המכונה "חכתייה". השימוש בכינויים בקרב אנשי טיטואן היהודית הוא תופעה נפוצה שחצתה את גבולותיה הגיאוגרפיים של העיר, עם התפזרותם של אנשיה ממקור חיותה, והוסיפה להתקיים בקרבם גם בישראל ובתפוצות. תופעה זו נפרשת על פני כמה דורות, ככל שזיכרונם של אנשיה מגיע, אך עד כה לא זכתה לדיון במחקר. כמו כן, כמעט שלא נותחה תופעת הכינויים כסוגה פולקלורית, שהשימוש בה חורג מהפרטי ופורץ אל המעגל הקולקטיבי העושה בו כלי לגיבוש ולליכוד חברתי ותרבותי. מטרת המחקר היא להגדיר את מאפייני הכינויים בקרב יהודי טיטואן ואת תפקידיהם בקבוצה תרבותית מוגדרת ומצומצמת זו. ערך נוסף של המחקר הוא תיעוד, שכן שפה זו נמצאת בתהליך של הכחדה. כיום מעטים הם המשתמשים בה בארץ ובעולם, ומתמעטים החוקרים המסוגלים לחקור אותה מתוך ידיעה פנים-קבוצתית. מבחינה זו המחקר הוא גם סוג של מפעל הצלה של חלק נכבד מן התרבות היהודית.

כמו בכל קבוצה חברתית מוגדרת ומגובשת ההבנייה של זהות קיבוצית היוותה מרכיב בסיסי בחיי החברה היהודית בטיטואן. יצירת גבולות המוסר החברתיים ויצירת האמון והסולידריות בתוך הקולקטיב באו לידי ביטוי בשימושי הלשון השונים בחכתייה ובמסורות הפולקלוריות הרווחות כגון פתגמים, בדיחות אנקדוטות ואמרות, שהונחלו לדורות הבאים, בטיטואן ומחוצה לה, מסורות החושפות את תפישותיה וערכיה של חברה זו.

במבוא לעבודה מובא רקע היסטורי של העיר טיטואן, סקירה על יהודי טיטואן: מנהגיהם, מסורותיהם, ואפיון לשון החכתייה, המדוברת בפי יהודי טיטואן – דיאלקט המערב ספרדית עם אלמנטים מן העברית ומן הערבית המוגרבית. החכתייה הייתה שפה מדוברת ולא שפה ספרותית, ומזמן שעזבו היהודים את טיטואן והתפזרו במקומות שונים, הפסיקה להתפתח. כיום החכתייה מקובעת בעיקר בביטויים, בפתגמים, בכינויים בבדיחות או באנקדוטות מהווי המקום שהיא דוברה בו, ומשמשת ליצירת הומור בקרב המשתמשים בה ולליכוד חברתי. כמו-כן נסקרות במבוא התיאוריות השונות אודות ההומור, שבהן נעשה שימוש בניתוח הכינויים ותוצרי הפולקלור השונים שקיימים בהם אלמנטים קומיים.

* ד"ר נינה פינטו-אבקסיס מרכז סלטי לחקר הלאדינו, אוניברסיטת בר-אילן. (עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, בהנחיית: פרופ' גלית חזן-רוקס ופרופ' יעקב בן-טולילה)

החלק הבא במבוא מציע להגדיר את הכינויים כסוגה פולקלורית ייחודית ומקביל אותה לסוגות פולקלוריות זעירות אחרות, תוך בחינה של ההיבטים הפואטיים המקבעים את הכינוי כיצירה ספרותית עממית;¹ סוגת הכינוי משלבת טכניקות פולקלוריות מוכרות ומעבירה את שדרה באמצעים פואטיים מגוונים, תוך שימוש במשחק וביצירה. הכינויים מהווים מערכת סימנים משוכללת ומוצפנת המכוננת מערך פולקלורי ייחודי על גבי מאגרי הפולקלור המפותחים שכבר קיימים בחברה שהולידה אותם. פרקטיקה זו פועלת כפול פנים המפעיל את הפרט להשתלבות בחיי הקבוצה שהוא משויך אליה ומפעיל את החברה לשמירה על אמות המידה שלה בתנאים משתנים. אנו מסיקים כי קבוצה היוצרת לעצמה מערכת כינויים מעין זו מפגינה לכידות הדוקה של חבריה ורצון לשמור על מסורותיה, ייחודה וזהותה ועל האינטראקציות הפנימיות שבתוכה.

חלק נוסף במבוא עוסק במהות השם על פי המקורות ודן בנושאים אלה: 1. התפתחות מתן השמות ושמות המשפחה בחברה היהודית; 2. הקשר בין שם וכינוי 3. הרקע לצמיחת תופעת הכינויים בטיטואן. יצוין כי מקרב המידענים שבדקתי: מישאל, מוונצואלה, מספרד וגם מצרפת ומארה"ב (מקומות תפוצותיהם של יהודי טיטואן) נאספו למעלה מ-250 כינויים, שרוב האטימולוגיות שלהן ידועות.

בנדבך הראשון "סיווג ואטימולוגיה של הכינויים", שהוא הפרק המרכזי בעבודה: סיווגתי את הכינויים על פי קטגוריות תימאטיות שונות וניתחתי אותם על פי האלמנט הקומי שלהם.² הכינוי נבחן בהקשרו החברתי-תרבותי וביחס לכינויים נוספים שניתנו באותה קטגוריה, תוך ניתוח של מבעים פולקלוריים אחרים בלשון החכתייה המהדהדים בכינוי. מיפוי הכינויים בפרק זה מבוסס על דגם מעגלי כפול: המעגל הפנימי אוצר בתוכו כינויים הניתנים לאלה המתקבלים כחלק מן הקהילה ומקובלים עליה (כמו למשל בכינוי **Merengue** (מקצפת), שניתן לאדם על שום שגופו היה מרטט, מתנדנד ולא יציב, או בכינויים **El Marqués** (המרקיז), **El Duque** (הדוכס) ו-**El Conde** (הרוזן), שהתהלכו בחזה זקוף ובהליכה מלכותית כמרקיזים, דוכסים או רוזנים), ואילו במעגל החיצוני מצויים אלו שהקהילה מתקשה לקבלם כחלק ממנה, בעיקר בשל מרכיב הזרות, ואינם נחשבים לחלק מן החברה הסגורה הנידונה (כמו בכינוי **El Forastero** (הזר) שניתן ליהודי מדרום מרוקו שהיגר לטיטואן). מיפוי זה נשען על ההנחה כי קהילת טיטואן הינה קהילה בעלת זהות קבוצתית מגובשת, שבה ההפרדה בין היחיד לקבוצה אינם תמיד ברורים; היעדר ההפרדה משתקף בכינויים הניתנים לפרט על ידי החברה. הכינויים המצויים במעגל החיצוני אינם על פי רוב כינויים אישיים, שניתנו לפרט בשל ייחודו או בשל מרכיבי השתייכותו למרחב הטיטואני, אלא כינויים שניתנו בשל השתייכותו של הפרט לקולקטיב אחר, לעיר אחרת, לתרבות אחרת או לדת אחרת, ועל כן לא ניתן לבחון על פי קריטריונים האופייניים לקבוצה; זיהויו ייעשה על פי השתייכותו למעגל אזורי-חברתי אחר.

¹ ראו: נינה פינטו-אבקסיס, "הכינויים כסוגה פולקלורית ייחודית-המקרה של קהילת יהודי טיטואן דוברי החכתייה", **איל פריזינטי** 4, 2011, עמ' 31-50. וכן במאמרי "Towards the Inclusion of Nicknames in the Genres of Folklore: The Case of Tetuan's Jewish Community", *Folklore*, 2011, pp. 135-154

² ראו במאמרי "דפוסי הענקת כינויים בקרב יהודי טיטואן דוברי חכתייה", **לאדינר** 5, 2009, עמ' 89-137.

הנדבך השני, "החיים המשותפים עם המוסלמים ועם יהודי דרום מרוקו", דן באימוץ התרבות הספרדית על ידי יהודי טיטואן, ההתמזגות עמה וההזדהות עם דפוסי הייצוג שלה, המשתקפים היטב באימוץ השפה הספרדית. תהליכים אלה יצרו מנגנוני ניתוק והתבדלות (segregation) מן הקבוצה האתנית האחרת שעמה חיו באותו מרחב גיאוגרפי תחת השלטון הספרדי – הקבוצה המוסלמית. דגם הינתקות זה הועתק באופנים מסוימים גם ליחס ליהודים בני מרוקו הצרפתית (הדרומית) בהיותם בטיטואן, ולאחר מכן הוחל גם ביחס אליהם בישראל. יצוין, כי שימור הגבולות שפיתחה קבוצת יהודי טיטואן באמצעות מסורת הענקת הכינויים, משתקף בהעדר הכמעט מוחלט של כינויים למוסלמים החיים יחד עמם, ובדפוסי כינויים המדגישים את הזרות ליהודי מרוקו הצרפתית. הפרק חושף באמצעות תוצרי פולקלור חוצי-סוגות, רובם בעלי אלמנט קומי (כינויים, אנקדוטות, ביטויים ופתגמים) את אשכול הסטריאוטיפים המיוחסים למוסלמים בטיטואן ואת השתקפותם בכינויים.

עניינו של הנדבך השלישי, "הבדלים מגדריים בהענקת כינויים", הוא ניתוח קבוצת הכינויים הקטנה שניתנה לנשים. מיעוט הכינויים והאפקט ההומוריסטי המוחלש הניכר בכינויי הנשים מדגיש את הסלחנות המסוימת כלפי נשים הסוטות מן הנורמה, שממילא מקבלות את עונשן החברתי בדרכים שונות, ובראשן העדר נישואין או אי-הולדת ילדים. החברה הטיטואנית התאפיינה בהיררכיה ברורה ביחסי הכוחות שבין גברים לנשים, והבקרה על חיי האישה הייתה יותר בידי הגבר בחייה (האב, האח או הבעל) ופחות בידי החברה. קבוצת הנשים, שהיא בעלת מאפיינים של קבוצת מיעוט או קבוצת שוליים, כפי שהצגתי בפרק הקודם במחקר גם ביחס לחברה המוסלמית בטיטואן, מצטיירת כקבוצה כנועה המקבלת עליה את הכללים החברתיים במלואם, ועל כן הפונקציה החברתית וההומוריסטית שעליה מבוססת הענקת הכינויים מאבדת מנחיצותה.

מיעוט הכינויים שהוענקו לנשים בטיטואן ממחיש גם את ההגמוניה הגברית החברתית. הכינוי, כמו גם ההומור, מעצם הפונקציה החברתית שלו, נועד לסמן את גבולותיה של החברה, והוא מעלה את התפישות התרבותיות והחברתיות שהחברה מצפה מפרטיה לנהוג לפיהן. תפישות אלה מיוצגות באמצעות כינויים, בעיקר על ידי הגברים, ובכך מעצבת החברה הגברית את המציאות עבור גברים ונשים כאחד. כינויי נשים היו לדוגמה: **Ja Ja Ja**, שניתן לצעירה שנהגה לצחוק בקול רם; כינוי אחר המתייחס למראה האישה, ובמישרין למינותה, הוא הכינוי **La Tetona** (בעלת השדיים הגדולים) או הכינוי **El ama de llaves de Rebeca** (אם הבית בסרטו של היצ'קוק "רבקה"), שהוענק לאישה נוקשה וקרת מזג כשל הדמות הקולנועית שאליה היא מושווית, המציג תכונות אופי לא מקובלות בקרב נשים. המפנה שחל בהענקת כינויים לנשים בקטגוריות כינויים שהיו חסומות בפניהן ממחיש את החתירה לשוויון ואת העלייה במעמדן של הנשים, שהפכו אף הן לחלק חשוב ומייצג בחברה. מגמות אלה מתממשות בעיצוב המציאות החדשה גם באמצעות המבע הלשוני – הכינוי – החושף את קולן של הנשים, את דימוין החדש מעבר לגבולות הגוף והמראה (מרבית הכינויים שניתנו לנשים בטיטואן התייחסו לגוף או למראה) ואת הנורמות החדשות המצופות מן האישה הטיטואנית. שילובן של יותר ויותר נשים כדמויות מכונות מסמן את הנשים כמי

שנוטלות חלק בעיצוב הזהות הקולקטיבית של החברה שהן מזהות עמה – החברה הטיטואנית בפרט והחברה הסובבת בכלל.³

בנדבך נוסף, "מרקם היחסים בין קהילות מרוקו הספרדית", נבחנת זהותה הקבוצתית של קהילת טיטואן מול יהודי הערים השכנות ואת מנגנוני ההיבדלות שלה וביטויים בתוצרי פולקלור שונים (כגון פתגמים, בדיחות, אמרות ואנקדוטות).⁴ כמו כן נבחנת בפרק זה דמותה של טיטואן בעיניהם של בני הערים השכנות במרוקו הספרדית דרך פריזמת ביטויי הפולקלור ובאמצעות ניתוח של ראיונות שהוקלטו בעבודת השדה. יצוין כי יוצאי טיטואן לא רק התקשו לקבל את הזהות המרוקאית שנכפתה עליהם, אלא שהם לא הסתפקו אף בתיוג המשנה כבני מרוקו הספרדית: הם ראו עצמם נבדלים גם מיהודי הערים השכנות בצפון מרוקו, וביקשו להדגיש את מוצאם כבני טיטואן דוברי ספרדית. בפרק זה נבחנים הבדלי זהות אלה באמצעות חומר מוקלט הבוחר הבדלים בין הדיאלקטים האזוריים של החכתייה כפי שהם משתקפים בבדיחות ובאנקדוטות, וכן הבדלי תרבות וחברה כפי שהם משתקפים הן בביטויי פולקלור אלה הן בכינויים, בפתגמים ובאמרות. האלמנטים ההומוריסטיים בביטויי הפולקלור השונים חושפים את המתח והחשש הקולקטיביים שנוצרים במגע עם הקהילות היהודיות השכנות.

בנדבך הבא, "תמורות בשימוש בכינויים", אני מבקשת להראות כי הרגל הענקת הכינויים ממשיך להתקיים בקרב יהודי טיטואן גם כשהם התרחקו ממקור חיותם והתפזרו לארצות השונות. כינויים בקטגוריה זו היו למשל **Quince y tres, dieciocho** (חמש עשרה ועוד שלוש, שמונה עשרה)-כינוי שניתן לאישה שנהגה לספור את מטבעות הכסף בספרדית פני נהג האוטובוס בישראל; הכינוי **Sabelotodo** (בלשון הדיבור בספרדית, אדם המשתחצן בידעותיו ללא הצדקה) הוענק לפרשן ישראלי לענייני ערבים בטלוויזיה. בעוד שהפונקציה העיקרית של הענקת הכינויים בטיטואן הייתה סימונו הייחודי של הפרט בזמן ששמות פרטיים רבים היו זהים, הרי שעם התערבות בני המקום בקהילות יהודיות רחבות יותר, הם מצאו את עצמם בסביבה שבה השמות הפרטיים היו מגוונים יותר. הפונקציה העיקרית הנוספת של מתן הכינויים, המתבססת על יסודות ההומור, היא ליכוד הקבוצה המכנה בסימונו של היחיד על פי הנורמות הנהוגות בחברה זו. פונקציה זו לא השתנתה, אם כי כעת השתנו נורמות הקבוצה. עם זאת, דרך היווצרותם של הכינויים התבסס על קטגוריות דומות לאלה שכבר היו קיימות ונשען עליהן. ההתמרה בכינויים מסמנת תהליכי שינוי והתאמה של כינויים וגם של מכוניס לתרבות ולחברה הקולטת.

בנדבך האחרון, "מציאות וספרות: הדמות והמספר – מכוניס ומכניס", מובאות ההקבלות הקיימות בין מתן שם לדמות בספרות להענקת כינוי לאדם במציאות. ביצירה ספרותית המחבר הוא זה המעניק לדמות הבדיונית את שמה, בהתבסס על האפיון שהוא מבקש לשוות לה. בהעניקו את השם הוא יכול לרמוז על תכונותיה, על אופייה או על תווי נפשה. גם הכינוי, הממיר במקרים רבים את שמו של האדם, עשוי לרמוז על קווים מסוימים באישיותו. בעוד שבבדין הספרותי יש בידיו של המחבר ליצור דמות המאופיינת בדרכי

³ ראו: נינה פינטו-אבקסיס, "'הה זה וחה' ו'האירופית': הבדלים מגדריים בשימוש בכינויים בקרב יהודי טיטואן", מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי כ"ו, 2008, עמ' 87-110.

⁴ ראו במאמרי: "El entramado de las relaciones entre las comunida des jukias del Marruecos español en el espejo del chiste y el mote", el presente 2, 2008, pp. 283-290.

אפיון רבות, כגון תיאור הופעתה, נוהגיה, תולדות חייה, לשונה או הנוף שסביבה, או גם הארת דמותה באמצעות דמויות מקבילות, הרי שבידי המכנים מצוי רק כלי מתן הכינוי לאפיון דמותו של המכונה. אפיון זה הופך להיות כלל אישיותו החברתית של המכונה, וככל שהכינוי נפוץ יותר והשימוש בו פומבי יותר הוא הופך לזהותו של הפרט המכונה.

בפרק הסיכום מועלות הסיבות חברתיות הנובעות מהרכבה של הקהילה וכן סיבות דמוגרפיות, גיאוגרפיות והיסטוריות שגרמו לצמיחתה של תופעת מתן הכינויים בקרב יהודי טיטואן. לסיבות אלה הצטרפו גורמים שהביאו להרחבת היקפה: עושר השפה והשימוש בלשון הספרדית-יהודית, החכתייה, המשמשת ככלי נוסף לשמירה על הזהות התרבותית של בני הקהילה היהודית ולליכוד אנשיה. הכינויים היוו דרך לאבחן בין אנשים בשל העובדה שמספר רב של בני הקהילה, שהתגוררו בשכונות במקום קטן יחסית ואשר באו במגע יומיומי זה עם זה, נשאו שמות זהים. עם זאת, חיותם, ציוריותם ועושר ההומור הטמון בכינויי טיטואן משקף בעיקר את ההיתר לשחרור חרצובות הלשון ואת הנטייה שלא להעניק לחיים אופי רציני גרידא.

מסקנות המחקר מוכיחות כי מן הבחינה הלשונית הכינויים שייכים לרובד הלא רשמי ובכך טמון חלק מהאפקט הקומי שהם יוצרים. זוהי מעין שפה פנימית הידועה רק לחברי הקבוצה והנושאת במאפיינים הדומים לשימוש בעגה (סלנג) כגון לשון תת-רשמית (בדומה ליחס בין הלכה למנהג, קנוני ולא קנוני, ועוד). מאפיינים אלה כוללים שימוש בשפת החכתייה, (כגון בכינויים **Ayyanudo** – שניתן לגבר שדמה בהליכתו לארבה, **Shohón**-שניתן לגבר מלוכלך ומוזנח, או **Eliyahu el de la Alhalua**, אליהו ההוא מן המתוקים, לבעל חנות לדברי מתיקה), שבה השתמשו רק במשלבים מסוימים ובנסיבות בלתי רשמיות; בהתייחסות רמוזה לגסויות (כגון בכינויים **Verde** (ירוק), שניתן לאדם שסיפר אנקדוטה גסה; המסמן ירוק בספרדית הוא המקבילה למסמן כחול בעברית לציון משמעות אירוטית, או **Una mano por todo** (יד אחת בכל) לאדם שאהב לגעת בנשים); במילים המהוות טאבו לשוני מחמת גסות כגון: **Jara Jarita** או **Uta Madre**) – עיוות של הביטוי **puta madre** (מילולית, "אם זונה", ושניתן לאדם שהיה לקוי דיבור); או בשימושים שאינם תקינים פוליטית ("פוליטיקלי קורקט") ושאינם מביעים יחס של כבוד לגזעים מסוימים (**El Morito del Horno**) (המוסלמי הקטן מהתנור) שניתן לעובד מוסלמי שנשא את סיר החמין, **El Goy** (הגוי) או **El Chino** (הסיני) לאדם שצורת עינו הייתה מלוכסנת ושונה) או למקצועות מסוימים (כמו בכינויים **Cohen el Tripero** ("טריפס" – בספרדית – מעיים, והכינוי בתרגום מילולי הוא "כהן מוכר המעיים") הוא כינוי שנועד לציון עבודתו של המכונה כקצב או **Saca Tripas**, מוציא מעיים, שניתן לבעל אטלזי בעיר). כשם שהשימוש בסלנג הוא מעין מרד כלפי הנורמות החברתיות הנהוגות, כך השימוש בכינויים מבליט את החריגה מן הנורמות החברתיות: המכונה הוא זה אשר סטה מהן, ובכינוי הוא מסמן את הסטייה החברתית. השימוש בשפה לא רשמית נועד גם לבעוט במוסכמות החברה הברורות ובמבנה החברתי הסגור.

הכינוי הוא תוצר של הדינמיקה שבין צורך החברה להעמיד את עצמה ואת הנורמות שלה במרכז לבין רצונה לייחד את הפרט בזמן-מרחב שבו זהותם השמית הרשמית של רבים היתה זהה. הוא הציג את האדם דרך עיניהם של בני המקום אך בעיקר העניק לו תכונות (שלעיתים העדיף להתעלם מהן) והזכיר לו

סיטואציות (שלעיתים העדיף לשכוח). הכינוי מיקם את הפרט כחלק מן החברה ובהתייחס אליה, ובכך מחק את זהותו הראשונית או הבסיסית; בו בזמן, הוא הפך לסמל זהות שסימן את ייחודיותו של הפרט בלב הקולקטיב. הכינוי הפך לנתון בסיסי, מתאר ומזהה שהעניק לנושא אותו רוחב ועומק, ובהענקתו יש משום לידה חברתית. הכינויים שהוענקו על ידי בני הקהילה לחבריה אמנם העידו במקרים רבים על הצל שהיה בכל אחד מבעלי הכינויים, אך בעיקר שימשו להפצת נורמות החברה הקונסרבטיביות ולסימונו. הפרט במקרים אלה לא הופך לקרבן, שכן בכינוי האחד יש משום יחס סלחני כלפי הפרט שזו חולשתו היחידה, ובכך מובלעת ההנחה כי אף אחד אינו מושלם; גם בעצם נתינת הכינוי הלועג והשימוש בו יש משום הצהרה שהמשתמש גם הוא אינו מושלם – יש בו התכונה של צחוק לזולת. יש להדגיש כי ניתן להבין את נפוצותם של הכינויים על רקע אופייה של החברה במרוקו הספרדית, שבה הכללים והנורמות החברתיים-תרבותיים היו ברורים וידועים לכל מרכיביה.

זהותו של הפרט נבנית בתהליך תקשורתי המתבסס על סך הידע החברתי-תרבותי של קהילת המכנים. בקרב קהילה זו לא רק תכונות האדם הן שהעניקו לו את כינויו, אלא גם הרגליהם של האחרים. כמעט בכל הכינויים שנמצאו קיים אלמנט הומוריסטי הנובע מראייה חודרנית והחושף צד ילדותי, משוחרר ובלתי רשמי ב"אישיותה" של הקהילה המבנה את זהותה, אך מאחורי מסכת ההומור נתבאים מסרים רציניים ותבניות מחשבה המועברות מדור לדור עם היקבעותו של הכינוי. תדמית הכינוי בעיני המכונים בני טיטואן אינה על פי רוב תדמית שלילית, שכן, כפי שמציין גלייזר,⁵ הכינוי מזהה באופן מיידי את האדם הייחודי וממקם אותו בתוך הקשר חברתי קבוע שנשמר בתוך זכרון חבריו. חלק גדול מן הכינויים מבוסס על טעויות של המכונים ולא על כשלונותיהם, ועל כן המכונים לא מעוררים רחמים – גם בכך טמונה היכולת לצחוק. המכונים עצמם בפרט, וקהילת המכנים בכלל, לא מצטיירים כרשעים כי אם כבעלי הומור טוב, ואף יצירת הכינוי נתפשת כמעשה שובבות ודמיון ולא רעות רוח ורשעות.

בהרגל להעניק כינוי ולהשתמש בו טמון גם הרגל ההתבוננות באדם כמכלול של פרטים ולא כישות אחת. הנטייה לסטריאוטיפיזציה היא חלק מהותי מן ההרגל להעניק כינוי, אך נטייה זו אינה מופעלת רק כלפי הכלל, אלא שבעצם נתינת הכינוי נוצר סטריאוטיפ של היחיד. אוסף הסטריאוטיפים של הפרטים יוצר את הסטריאוטיפ החברתי השלם – מעין תמונת תצרף חברתית המורכבת מאוסף חלקיה. תמונת סטריאוטיפים זו בולטת היטב הן בכינויים המוענקים לבני הקהילות השכנות, למוסלמים בני טיטואן ולנשים, כקבוצות בעלות מאפיינים של קבוצות שוליים, הן במכלול הכינויים הניתנים לבני הקהילה עצמה והחושפים את הנורמה החברתית שלה. פרקטיקה פולקלורית זו של הענקת כינויים מבטיחה את הציות של חברי הקבוצה לכלליה הבלתי כתובים, וכך היא יוצרת תרבות פרטית ומוצפנת.

מאגר הכינויים רב ההיקף של יהודי טיטואן מרפרר לרפרטואר פולקלורי-הומוריסטי נרחב שאותו הם חולקים, רפרטואר המבוסס על ההיסטוריה המשותפת שלהם והכולל אנקדוטות, בדיחות, פתגמים, אמרות וגם סיפורי עם, שירי ערש ושירי רחוב המשקפים את ההווי המיוחד בין חברי הקהילה. חקר ההומור מן הפן הפולקלוריסטי מבקש להוכיח שאין לראות בבדיחה ובסיפור ההומוריסטי בחינת שעשוע

⁵ Jack Glazier, "Nicknames and the Transformation of an American Jewish Community: Notes on the Anthropology of Emotion in the Urban Midwest", *Ethnology* 26(2), 1987, pp. 73-85.

או ניבול פה בלבד. צורות פולקלוריות אלה באות למלא תפקיד חברתי חשוב בעיצוב מערכת היחסים בין המרכיבים השונים של החברה. תפקידן הוא לשחרר יחיד או קבוצה חברתית מחרדות ומועקות שמקורן באירועים טראומטיים. הבדיחה מאפשרת למתבונן ולחוקר להבין את מערכות היחסים בין מרכיבים שונים והמתחים שנתקיימו בחברה כלשהי בזמן נתון. הכינויים, כמו תוצרי פולקלור רבים, מביעים את החרדה, הלעג, היריבות והמחאה של בני התקופה. הכרת התרבות העממית ותחומי הטאבו שבה חיונית להבנת ההומור של הקבוצה. המאזין נהנה מניפוצו של טאבו, בין בעקיפין בין במישרין, והכינוי, בהיותו שם לא רשמי, מאפשר זאת בדרכים שונות.

השימוש הרב בלשון החכתייה מעיד כי למרות שיהודי טיטואן ביקשו להתרחק ממנה, בסוגת הכינוי נמצא נתיב לתעל את הרצון להשתמש בשפה עממית זו. מתן הכינויים לא רק מצביע על הרצון לשימוש בחכתייה בעת שנחשבה לדיאלקט במשלב נמוך שאין להשתמש בו, אלא גם מאיר את מאגר הפולקלור החכתי העשיר הנטוע בתודעתם של יהודי טיטואן ושעל בסיסו נוצרו כינויים רבים. החכתייה כלשון דחוויה מצאה מפלט בשימוש היומיומי במסמן הכינוי הלא רשמי. "ההשלכה" של החכתייה על האחר, המכונה, אפשרה לבני הקהילה להמשיך להשתמש בה במסווה של שעשוע ובכך אולי לפרוץ את האיסור לשימוש בשפה זו; האלמנט הקומי הטבוע בכינויים אפשר את המשך השימוש בחכתייה, שכן ההומור מסמן פן בלתי מודע ובלתי רשמי.

מבחינה תמאטית ורעיונית הכינויים חושפים את תפישת המציאות באמצעות המתח בניגודים בינאריים, המהווה גם בסיס להומור: אמת ומראית עין, יהודי וגוי, יהודי ומוסלמי, גבר ואישה, מעוות ומתוקן, נורמלי ואנורמלי. ניתן לבחון תפישה זו בהתייחס לעבר, בטיטואן העיר, ובהתייחס להווה, בתפוצת הקהילה.

לסיכום ניתן לומר כי הרוח ההומוריסטית שרווחה בקרב בני הקהילה, גם בהתייחסותם לליקויי חבריה, הפחיתה מעוצמת הלגלוג והזלזול שהמתבונן מבחוץ עשוי היה לייחס להרגל הענקת הכינויים. השימוש בכינויים בקרב בני טיטואן היהודיים כיום מהווה כלי לאשרור החברות בקבוצה שלא איבדה את מסורתיה ומנהגיה, בדומה לשימוש שנעשה עדיין בפתגמים ומבעים חכתיים ובשמירה על הטקסים, המאכלים וההווי המיוחדים לה. ההרגל להעניק כינוי קיים עדיין בין חברי הקבוצה, אך הפונקציה העיקרית נעלמה – לא עוד זיהויו של הפרט, אלא סימון הנורמות החדשות הנהוגות במקום הימצאם (נורמות שלעיתים אין הקבוצה מסכימה עמן או מסוגלת להסתגל אליהן) וקבלת היזון חוזר מן החברה הסובבת, המסכימה עם האבחנה המצויה במתן הכינוי. בכך שבה ומאשררת חברותו של הפרט בקבוצה, המלוכדת סביב ההסכמה שבעצם השימוש בכינוי או אפילו בעצם הצחוק המתעורר עם היווצרותו. העובדה כי הדור שנולד מחוץ לטיטואן ממשיך במסורת האבות ובשמירה על המנהגים, השפה והרגל הענקת הכינויים, נובעת מן ההרגשה כי מסורת זו היא ערובה לסדרי חיים טובים ובטוחים. היכולת הקבוצתית להתגמש על פי הנסיבות מעידה על חברה מתפתחת, חיה, שהקיבעון והחזרה המקושרים עם המוות זרים לה, כפי שמגדיר גם אנרי ברגסון ביחס ליסודות המכוננים את ההומור.

מבחינה צורנית, הכינוי מבוסס על ההתייחסות לפרטים במציאות הטיטואנית, על חיותם ופעילותם, כאל דמויות על במת תיאטרון. זיהוין של הדמויות כטיפוסים והיווצרות הכינויים ההומוריסטיים הופכות את במת התיאטרון לבמת קומדיה. היווצרות הכינוי, אם כן, מבוססת על חיי המציאות, והכינוי המילולי הוא

ההתקבעות הסופית בלשון המצפינה (encodes) סיטואציה דינמית, פעילות פיזית או נפשית, תו אופי או מראה חי. השימוש באמצעים אמנותיים במסמן יומיומי ובסיסי כגון הכינוי, שתפקודו מקביל לתפקודו של השם, כמו מטונימיות, מטפורות, דימויים, הומופונייה או לשון נופל על לשון, וכן השימוש בשפת החכתייה על הפוטנציאל קומי שלה, מעידים על עושר לשוני ועל היכולת להשתמש בדמיון על מנת לפתוח את גבולות המציאות ולהעשיר אותה.